

Grósz András

„HONVÁGYAT MINDIG ÉRZEK”
A budaörsi németek elűzése (1946/47)

A magyarországi németiség II. világháború utáni tragédiája a történettudomány máig kevésbé feltárt területe, aminek oka egyrészt a hazai németek Trianon utáni társadalmi-gazdasági-politikai helyzetének, valamint a Horthy-korszakban elfoglalt szerepének tisztázatlansága, másrészt az 1945 utáni időszakra vonatkozó – különösen a helyi jellegű – források feldolgozatlansága, illetve azok kohéziójának, történeti keretbe foglalásának hiánya. Véleményem szerint a szakma máig adós azzal, hogy a 18. században Magyarországra telepített németiség 20. századi sorsát úgy írja le, hogy pontos összefüggést és kontinuitást teremtsen e nemzetiség történetének egymásra épülő folyamatai között. Tanulmányom arra tesz kísérletet, hogy az eddigi kutatások, valamint a feltárt, bár még hiányos forrásanyag alapján rekonstruálja egy Buda környéki település német lakóinak hazájából való elűzetését, párhuzamba állítva az eseményeket az országos történésekkel.

Budaörsön a 18. század első harmadától éltek a délnémet területekről betelepített németek, akik – kedvező telepítési feltételek mellett – rövid időn belül felvirágoztatták a török kiűzése után szinte teljesen elnéptelenedett községet.¹ A zömében gyümölcsstermesztéssel és földműveléssel foglalkozó, de később helyi iparos tevékenységeket is meghonosító német lakosság évtizedek alatt olyan jól működő, organikusan fejlődő közösséggé változott, amely kialakította a maga gazdasági, kulturális és vallási struktúráit. A budaörsi németiség katolicizmushoz való hűsége megkérdőjelezhetetlen volt: az Európa-szerte híres, 1933 és 1939 között zajlott kőhegyi passiójátékok, a mozgó egyházi ünnephez, az Úrnapjához kötődő virágszőnyeg vagy az 1855-ben, a világon elsőként a Szeplőtelen Fogantatás emlékére épített kápolna is sajátosan szoros kötődést mutat az egyházi tanításhoz és hagyományokhoz, hozzákapcsolva ehhez azokat paraliturgikus elemeket, amelyek a mélyen vallásos német közösségre jellemzőek voltak. Több visszaemlékezésben (például Theresia Noack naplójában)² kirajzolódik az az életritmus, amely Budaörs lakóinak életét meghatározta: a farsangi bál, a nagypénteki Kálvária-dombi keresztút, a szőlő- és őszibarack-termesztés fáradságos, de eredményes munkája, a kora nyári Úrnapja vagy a kőhegyi Szeplőtelen Fogantatás Kápolnájának őszi búcsúja mintegy keretbe foglalta az itt élők életének mindennapjait, s egy olyan biztonságos hátteret jelentett, melynek megrendülése a szorgalmas német közösség számára szinte elképzelhetetlen volt.

¹ Az első budaörsi német telepések 1721. április 21-én Zsámbékon kötöttek szerződést a település akkori birtokosával, gróf Zichy Péterné gróf Bercsényi Zsuzsannával, mely szerződést több alkalommal is meghosszabbították.

² Theresia NOACK szül. Herzog *Naplója = Rögös utakon – Aufsteinigén Wegen*, szerk. Kovács József László, Budaörs Német Nemzetiségi Önkormányzata, Budaörs, 2005, 13–30.

Budaörs lélekszáma a 1941-ben 9814 fő volt, a lakosság 73,8%-a német nemzetiségűnek, míg 86,1%-a német anyanyelvűnek vallotta magát.³ Az 1930/as évek elején a lakosok mintegy fele jómódú kisbirtokosnak, gazdának számított, 20%-a volt kisbirtokos, földműves és gyári munkás, míg a fennmaradó 30% napszámosként dolgozott, illetve munkanélküliként tartották számon⁴ (az 1935-ös adatok alapján 600 férfi és 200 nő volt munka nélkül a községben, a munkanélküliek száma tehát a 10%-ot sem érte el).⁵

Budaörs egyértelműen német lakosságú településnek tekinthető tevékeny és mozgalmasságú egyesületi élettel, amelyet a vallási-egyházi lelkület mellett az önszerveződés és az önállóság jellemezett. Éppen az erős lokálpatriotizmus és a helyi közösségek alulról táplálkozó stabilitása volt az, ami miatt a község kevésbé jelentett alkalmas terepet az országos szervezetek lokális térnyerésének. A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főszolgabírájának tett 1938. és 1939. évi jegyzői jelentés is azt mutatja, hogy a helyi alapítású egyesületek és körök létszámában nagyrészt lefedték a lakosságot, míg az országos szervezetek budaörsi alapszervezetei működtek ugyan, de közel sem tömörítettek annyi embert.⁶ A helyi önszerveződések és az élő hagyományok által egy olyan struktúra alakult ki, amely már csak igen szűk ösvényt hagyott a különböző országos szervezetek kezdeményezéseinek. Az erős lokálpatriotizmus egyszerre jelentett hűséget a magyar hazához – fel sem merült ennek ellenkezője – és egyszerre volt természetes az identitásból fakadó tradíciók vállalása. Ám az 1930-as évektől a budaörsi németiségnek tapasztalnia kellett az olykor durva állami asszimilációs törekvéseket, emellett az ennek ellenpólusaként is jelentkező – a külpolitikai helyzet alakulásától döntően függő –, identitását erősítő, de egyben szélsőséges elemekkel vegyített lépéseket, amelyek például a Volksbund terjeszkedésében öltöttek testet.⁷ Jól jellemzi a helyzetet az 1930-as években kibontakozó névmagyarosítás problematikája: a községi jegyző főszolgabíróhoz küldött jelentésében panaszolta, hogy „A nép hazafias gondolkodású, hazafias érzelmű és a magyar állami eszméhez hű, de a névmagyarosítást [...] nem hajlandó elfogadni. Mikor ez irányban kísérletet tettem, legtöbbször ezt a választ kaptam: Én ezzel a névvel küzdöttem a magyar hazáért, ezzel a névvel – mint a hazáért hősi halált halt – van a fiam vagy apám megörökítve.”⁸ A budaörsi németiség ragaszkodott nemzetiségi identitásához, mert ezt elsősorban egy közösség tagjaként értelmezte, és erre mint a közösségi és személyi önkifejeződés biztos fundamentumára tekintett – anélkül, hogy szülőföldjéhez hűtlenné vált volna. Éppen ezért és az ebből is fakadó zártabb közösségi jelleg miatt az asszimilációs kísérletek sem érthették el céljukat.

³ CZIBULKA Zoltán: *A kitelepítési névjegyzékek adatai* = CZIBULKA Zoltán – HEINZ Ervin – LAKATOS Miklós: *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*, KSH, Budapest, 2004, 317.

⁴ A budaörsi jegyző jelentése Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főszolgabírójához, 1932, Pest Megyei Levéltár (a továbbiakban PML), V-1017-Cb1-59/1932.

⁵ A budaörsi jegyző jelentése Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főszolgabírójához, 1935, PML V-1017-Cb1-92/1935.

⁶ A budaörsi jegyző jelentése Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főszolgabírójához, PML V-1017-Cb2-50/1938; ill. PML V-1017-Cb2-14/1939.

⁷ A Volksbund 1940 júniusában alakult meg Budaörsön Hoffmann János ügyvéd vezetésével, lásd PML V-1017-Cb2-22/1940.

⁸ Budaörs jegyzőjének jelentése Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főszolgabírójához, 1934, PML V-1017-Cb1-90/1934.

A II. világháború pusztító csapásai Budaörsöt sem kerülték el: 1944 márciusában az országot megszálló német hadsereg a településen is állomásozott, valamint a repülőtéren landoltak az első német csapatszállító repülőgépek is.⁹ A község félelemmel és nyugtalansággal tekintett a háborús eseményekre, hiszen a német gyökereit és hagyományait ápoló, de magyar hazájához ragaszkodó egyén számára szinte megkérdőjeleződött saját identitása azzal, hogy a pusztító háború és a kül- és belpolitikai helyzet aláásta az évszázadok alatt kialakított mindennapi struktúrákat illetve a hagyományos életvitelt: „A frontról érkezett hírek félelemmel töltötték el. Mindennapjaink a régi kerékvágásban folytak, mintha még minden rendben lenne. Nem éreztük volna, hogy egyre jobban közeledünk a szakadékhoz? Elképzelni sem tudtuk, mit kell még átélnünk a szörnyű háborúban és még utána is. Mindig reménykedtünk, hogy mindennek nemsokára vége lesz és az oroszok nem érik el Budapestet. A remény hal meg utoljára” – írta naplójába 1944 májusában a budaörsi Theresia Noack, jól érzékeltetve a helyi német lakosság hangulatát.¹⁰ A háborús pusztításokon és veszteségeken túl az egykorú feljegyzésekből egyértelmű, hogy a szovjet csapatok illetve a front közeledése növelte a községbeliek elkeseredettségét. Bár ebből az időszakból kevés forrásanyag áll rendelkezésünkre, tény, hogy 1944 októberében–novemberében a Wehrmacht nagyobb arányú evakuálási akciót hajtott végre, ennek keretében több száz német lakos hagyta el Budaörsöt, többek között Auermann Miklós plébános, Hoffmann János, a helyi Volksbund vezetője és Sarlós (Schäffer) Mihály községi orvos is.¹¹ Az 1944. őszi tömeges Németországba menekülések miatt az 1945-ben felállított igazoló bizottság az internálások tekintetében csak részben tudta ellátni feladatát, hiszen számos olyan személy hagyta el Budaörsöt, akit rendőri felügyelet alatt akartak táborba hurcolni.¹²

1944. december 26-án a szovjet csapatok elérték Budaörsöt, aminek következtében a település nemcsak katonai ellenőrzés alá került, hanem ezzel párhuzamosan létrejöttek az új pártok helyi szervezetei is, s erőteljes sajtókampány mellett elkezdődött a német lakosság megfélemlítését szolgáló intézkedéssorozat.

Budaörsön a németek internálása két nagyobb ütemben folyt: 1945 tavaszáig elsősorban egyénileg gyűjtötték össze a volt volksbundista vezetőket és tagokat, a nyilas és SS-katonákat, míg ezt követően a hatóságok által gyanúsnak ítélt személyeket csoportosan szállították

⁹ Lásd FILIPSZKY István – KISS István Géza: *Budaörs. Helytörténeti kislexikon*, Budaörs Város Önkormányzata, Budaörs, 1997, 55.

¹⁰ NOACK: *I. m.*

¹¹ Az 1944 őszi Budaörsről elmenekülő németek létszáma a mai napig nem tisztázott, mint ahogy az sem, hogy a Wehrmacht szervezésében illetve ettől függetlenül, egyéni akció keretében hányan hagyták el ebben az időszakban a települést. *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás* c. kötetben (317) a kitelepítési névjegyzék összesített adatai szerint 685 személy települt át önkéntesen, de ebben beleértendőek a névátváltók és a hozzátartozók is. A további adatok alapján 58 fő volt az internáltak, a hadifoglyok, valamint az ismeretlen helyen tartózkodók száma, esetleg ezek között is lehetett olyan, aki 1944 utolsó harmadában hagyta el a községet. Egyéni visszaemlékezők 700-800 főre teszik a Budaörsöt a háború befejezése előtt elhagyók számát, de egykorú lapok – nyilvánvalóan németellenes propaganda céljából – 3877 fő elmeneküléséről írtak (Szabad Szó 1945. április 17.), illetve a Világ 1945. június 16-i száma kerekén 3000 lakos távozásáról cikkezett.

¹² Az Igazolói Bizottság jelentése, 1945. november, PML V-1017-Db-1d-643/1945.

gyűjtőtáborokba.¹³ Ettől függetlenül bevonulásuk után az oroszok is gyűjtötték férfiakat, sőt a Budapest ostroma idején fogságba került magyar és német katonák egy része – köztük sok budaörsi – is internálásra került.¹⁴ Az 1944 őszén elmenekült lakosok földjeit már ekkor elkezdték kiosztani, a visszatért személyeket gyűjtő- és munkatáborokba vitték, egységesen volksbundistáknak bélyegezve őket.¹⁵ Az internálásokban a Magyar Kommunista Párt helyi szervezete döntő szerepet vállalt, s a község életének irányítását végző Nemzeti Bizottságban is e párt rendelkezett befolyással.¹⁶ Az országos sajtó már ekkor kiemelt helyen foglalkozott Budaörrsel, megteremtve az internálások megfélemlítő légkörét: a polgári demokrata Világ kritika nélkül átvette és propagálta a községi vezető jegyző, Debreczeni Endre jelentését, mely 86%-ban határozta meg a település volksbundistáinak, SS-tagjainak és végkövetkeztetései szerint németbarát elemeinek számát,¹⁷ a Nemzeti Parasztpárt központi lapja, a Szabad Szó pedig április 17-én magyar telepesek betelepítését sürgette a községbe. Az internálások 1945 nyaratól Budaörsön újabb lendületet vettek: Úrnapján, a budapesti XI. kerületi rendőrség településre érkező erői a körmenetből számos férfit emeltek ki és hurcoltak munkatáborokba, sőt a visszaemlékezők szerint a hatóságok „Fasiszták vagyunk” feliratú táblát nyomtak a kezükbe, majd a budai Petőfi-laktanyába vitték őket, és onnan került sor internálásukra.¹⁸ Egyes becslések alapján 144 főt fogtak el ilyen módon.¹⁹ Az 1945. szeptemberi kápolna-búcsún hasonló razzia zajlott le, a tömeget körbezárták, a férfiakat igazoltatták, majd egy részüket elhurcolták.²⁰ Visszaemlékezők 400 fő fölé teszik az innen internáltak számát.²¹ A munkatáborokba hurcoltak pontos számáról a mai napig nem állnak rendelkezésre pontos adatok, ennek oka lehet az is, hogy nemcsak Volksbund- és SS-tagokat internáltak a településről, hanem a hadifogságba esetteken kívül több más helyi lakost is. Az internálásokon túl pedig a szovjet csapatok és a rendőri hatóságok zaklatásának volt kitéve a község lakossága.²²

Az 1945 márciusában elrendelt földosztást a földosztó bizottság végezte, ám ekkor még elsősorban az 1944-ben elmenekültek és a Budaörs határán túl földekkel rendelkező budaörsiek földjeinek kiosztása kezdődött meg, tényleges földosztásra (és ezzel együtt ingatlanok és ingóságok szétosztására) az 1946-os kitelepítés kapcsán került sor. A 600/1945.

¹³ Budaörsről 912 önkéntes és kényszorosozott SS-katona került ki, ebből 131 fő volt a településen, velük szemben is született az internálási javaslat. (Lásd a községi jegyző levele a járási főjegyzőhöz a német állampolgárok internálása ügyében, 1945. május, PML V-1017-Db-1d-450/1945.)

¹⁴ Leopold DEIGNER *Visszaemlékezése = Rögös utakon – Aufsteinigén Wegen*, 137–145.

¹⁵ A községi jegyző levele a járási főjegyzőnek a községbe hazatérő menekültek internálótáborokban való elhelyezéséről, 1945. június 26., PML V-1017-Db-1d-591/1945.

¹⁶ Egyes visszaemlékezések szerint már két nappal a szovjet bevonulás után, 1944. december 28-án megalkult a párt helyi szervezete, mások 1945. február 13-ra teszik az alapítást (Luncz József és Horváth Viktor visszaemlékezése). A Nemzeti Bizottság konkrét tevékenységéről csak néhány irat maradt a Pest Megyei Levéltárban.

¹⁷ A községi jegyző levele a járási főjegyzőhöz, 1945. május, PML V-1017-Db-1d-550/1945; Világ 1945. június 16.

¹⁸ PÁRKÁNYI (POLLER) Ferenc *Visszaemlékezése = Rögös utakon – Aufsteinigén Wegen*, 55–62. A Világ 160 személy internálásáról írt (1945. június 16.).

¹⁹ Vö. FELDHOFFER András *Visszaemlékezése = Rögös utakon – Aufsteinigén Wegen*, 48–54.

²⁰ Uo.

²¹ 414 internált budaörsi férfiről ír a helytörténeti lexikon (FILIPSZKY–KISS: I. m., 41).

²² Lásd ÉBNER Györgyné *Visszaemlékezései (1945–1947) = Rögös utakon – Aufsteinigén Wegen*, 98–132.

M.E. számú, földreformról szóló rendelet emellett – a földosztási elképzeléseken túl – lehetőséget adott a kollektív büntetésre, figyelmen kívül hagyva az egyéni szempontokat, elnagyolva akár törvényes vizsgálatokat.²³ A budaörsi földosztást az országos sajtó megkülönböztetett figyelemmel kísérte, a tudósításokat németellenes hangulatkeltésre használva fel: *A budaörsi volksbundisták háborút indítottak a magyar telepések ellen; Új SS-rémuralom Budaörsön*²⁴ – ilyen és ehhez hasonló szalagcímekkel jelentek meg a lapok. Az alapproblémát a községben élő németek és betelepítettek – köztük délvidéki magyarok – közötti vélt konfliktus jelentette, de sokkal inkább az a tény, hogy a tervezettnél lassabban haladt a földosztó bizottság munkája. A Nemzeti Parasztpárt elsősorban a bizottsági tagok német származásában kereste a lassú ügymenet okát, összejátszással és cinkossággal vádolva az ügyintézőket,²⁵ de hasonló vehemenciával kritizálta a helyzetet a polgári demokraták lapja is.²⁶ Jól példázta a pártok elégedetlenségét, hogy például míg 1945 júniusában Debreczeni Endre községi vezető jegyző még a budaörsi változások letéteményeseként jelent meg az országos lapokban, addig alig egy-másfél hónappal később e lapok hasábjain már az ő személye is gátja lett a további változásoknak.²⁷ A németekkel szembeni hangulatkeltő szándékokról sokat elárul a miniszterelnökségen lezajlott 1945. május 14-i pártközi értekezlet, ahol Szakasits Árpád jelentette ki: „ügyelnünk kell, hogy a sajtóban ne verjék a dobót [a kitelepítést szorgalmazók], mert tudjuk, hogy milyen akusztikája van az ilyesminek; mire elér a vidékre, ott emberirtás lesz már, vagy lehet belőle és válogatás nélkül irtják ki majd talán a legderekabbakat is a svábok közül, akik az életük kockáztatásával tartottak ki gondolataik, eszméik, pártállásuk mellett és tartottak ki a nemzethűségük mellett is”.²⁸ A szociáldemokrata politikus kijelentése igazolja a sajtóban megjelenő németellenes cikkek irányítottságát és hangulatkeltő célját. A helyzet 1945 őszére sem változott érdemben, hiszen a Szabad Szó szeptember 26-i cikke szerint „Budaörsön csak 596 sváb ingatlant koboztak el, holott a község majdnem 10 ezer lakosából csak 3 százalék tartotta távol magát a németektől”. Az adatok alapján azonban éppen ennek ellenkezője igaz: a csaknem 10 ezer lakosból mindössze 310-en voltak tagjai a Volksbundnak, bár kétségtelen, hogy a szervezet programja több személyhez is eljutott.²⁹

Az internálásokkal és a földosztással kapcsolatos problémákat jól jellemzi Ébner Györgynének, Budaörs egykori bírója feleségének írásos visszaemlékezése, amely érzékelteti a községben 1945 őszén uralkodó hangulatot:

Vasárnap búcsú volt falunkban. Pirkadatkor nagy teherautókkal jöttek rendőrök és fiatal férfiak, körbevették a falut. Kezdetét vette az általános razzia. Házról házra

²³ 600/1945. M.E. sz. rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról, Magyar Közlöny 1945/10.

²⁴ Szabad Szó 1945. július 13.; Világ 1945. július 26.

²⁵ Szabad Szó 1945. július 13.

²⁶ „Az utasításokat csak a svábok kapják kézhez. Magyar társaiknak aztán annyit adnak tovább a parancsokból, amennyit jónak látnak a reakció szellemében.” Világ 1945. július 26.

²⁷ Lásd Világ 1945. június 16.; Szabad Szó 1945. augusztus 3.

²⁸ A pártközi értekezlet jegyzőkönyve, 1945. május 14. Idézi Johann WEIDLEIN: *A magyarországi németiség küzdelme fennmaradásáért. Dokumentáció 1930–1950*, Suevia Pannonica, Budapest–Heidelberg, 1996, 313.

²⁹ Vö. CZIBULKA: *I. m.*, 292.

mennek, és mindig elővesznek egy nagy ívet, azon lista van azok nevével, akiket keresnek, és el akarnak fogni. Bemutatjuk igazoló papírjainkat. Az udvarra parancsolják minden ház lakóját. Két rendőr mégis átkutatja a lakást, mások pedig átvizsgálják és megtekintik a papírokat, a többiek pedig azokra vigyáznak, akiket kiemeltek internálásra. A többiek a faluvégen őrségben állnak, hogy senki ne szökhessen el. Később már meg sem nézik a listát, nem is kérdik a papírokat, hanem csak besorolják az internáltak közé, akit munkaképesnek találnak. Elég az, hogy svábok, gyerünk munkára! Egy nagy csoportot Törökbálintra, az egyik pusztai tanyára visznek. Az internáltak alig kapnak valamit enni, így a feleségek hetenként kétszer csomagot visznek a férjüknek. Az élet szomorú az ilyen családokban! A családfőt elvitték, maga az anya sem tudja, hogy azt a keveset, amijük van, a gyerekeknek adja-e vagy a férjének vigye? Két hét múlva az internáltakat Visegrádra, Székesfehérvárra viszik el favágásra. (Akkor az igazolványokat és a jegyzékeket vizsgálták, valamennyien idegenek voltak.) [...] ha nem is olyan minden, mint régebben volt, de praktikus beosztással van elég ennivalónk. Ami régen természetesnek tűnt, és emiatt mellékes dolognak számított, az most a lényeg az emberek között mindig és mindenütt. Az aratás befejeződött, mégis alig van lisztünk. [...] A lakosság „pontozásos” besorolása nem hozza azt az eredményt, amit várnak tőle. Sokan, akikre az 1. és a 2. pont érvényes [a Volksbund-vezetők, önkéntes SS-katonák és nyilasok], már régen külföldön vannak, sokan nem is élnek.³⁰

Az 1945-ös év budaörsi eseményei megalapozták az 1946-ban kezdődő kitelepítést: az internálások, a hónapokig tartó sajtóhadjárat, a községnek a „nácizmus főfészkeként”³¹ való megbélyegzése arra utalt, hogy a fővároshoz egyik legközelebb eső és leggazdagabb települések egyikét a kormány kiemelt figyelemmel kísérte. Budaörs előnyös természeti és gazdasági adottságai, önállósága mellett Budapesthez való kötődése, valamint lakosságának német nemzetiségi és anyanyelvi homogenitása szinte presztízskérdéssé tette az állam számára, hogy innen kezdje el a magyarországi németiség kiűzését. Túl a település szimbolikusnak tűnő helyzetén, véleményem szerint a praktikus szempontok lényegesebb szerepet játszottak a kitelepítés Budaörsön való megkezdésében: a község „kísérleti terep” lett a kitelepítés folyamatának intézményes végrehajtásában.

1945. december 29-én jelent meg a Tildy-kormány rendelete a magyarországi német lakosság kitelepítéséről,³² alig egy héttel később, 1946. január 4-én pedig megszületett a rendelet végrehajtási utasítása is, melynek foganatosítására az országban elsőként Budaörsön került sor.³³

A végrehajtási utasításnak megfelelően 1946. január 13-án több száz főnyi rendőr vette körül a községet, lezárta a település ki- és bevezető útjait, tovább fokozva az elmúlt hónapok eseményei miatt amúgy is zaklatott és megfélemlített német lakosság nyugtalanságát.³⁴ A településre csak engedéllyel lehetett belépni. A hatósági erőket a községbe szállásolták,

³⁰ ÉBNER Györgyné *Visszaemlékezése, 1945. szeptember = Rögös utakon – Auf steinigen Wegen*, 108.

³¹ *Világ* 1945. június 16.

³² 12 330/1945. M.E. számú rendelet, Magyar Közlöny 1945. december 29.

³³ 70 010/1946. B.M. számú rendelet, Magyar Közlöny 1946. január 15.

akik folyamatos ellenőrzést végeztek a település útjain. A kitelepítés legfontosabb tudnivalóit plakátokon tudatták a lakosokkal. A kitelepítést végző bizottság a községházán, majd a fiúiskolában rendezkedett be, ahol megkezdték a kitelepítési lista összeállítását. Ez az eljárás is azt mutatta, hogy – túl a rendeleten – kapkodó és előkészítetlen volt az akció, hiszen – mint ahogy erre később Péter Gábor az MKP vezetésénél a hibákra rámutatott – a listák összeállítását már korábban el lehetett volna végezni a Népgondozó Hivatal segítségével, ezt követően a községbe kiérkező kitelepítő és mentesítő bizottság véglegesíthette volna a névsort és elkészíthette volna a leltárakat, ezután kerülhetett volna sor a rendőri hatóságok érkezésére, a vagonírozások megkezdésére.³⁵ Budaörsön úgy telt el közel egy hét, hogy a községben teljes rendőri zár volt, miközben a lakosokat teljes bizonytalanságban hagyták soruk felől. A kitelepítési bizottság mindazok listára való felvételéről döntött, akik az 1941. évi népszámlálásnál magukat német nemzetiségűeknek és anyanyelvűeknek mondták, illetve akik magyar hangzású nevüket németre változtatták, de a népszámlálásnál magukat magyarnak valló, ám német anyanyelvet használó személyek sem érezhették magukat biztonságban, hiszen a rendelet az ő kitelepítésükre is lehetőséget biztosított.³⁶ A magyar nemzetiségű, de német anyanyelvűeknek akkor volt esélyük, amennyiben igazolták, hogy „a magyarsághoz való nemzethű magatartásukért üldöztetést szenvedtek”.³⁷ Mentésükül szolgálhatott az 1941. évi népszámláláskor a nemzetiségre és anyanyelvre vonatkozó, a statisztikai hivatal által kiadott igazolás, a házastárs magyar származása, illetve szakszervezeti tevékenység igazolása.³⁸ Ugyanakkor tény, hogy a kitelepítési rendelet tág teret biztosított a legkülönbözőbb visszaéléseknek, akár a nemzetiség, akár az anyanyelv szempontjából, valamint a „nemzethű magatartás” bizonyítása is módot adott a szubjektív értékeléseknek, arról nem is beszélve, hogy az adott időszakban a KSH igazolásának beszerzése óriási nehézségekbe ütközött, hiszen a település hermetikusan el volt zárva a külvilágtól.³⁹ Január 14-én kidobolták, hogy aki önként kitelepítésre jelentkezik, jelenjen meg adategyeztetés céljából a kitelepítési bizottság előtt, ám senki nem jelentkezett. Január 16-án a Kitelepítési Bizottság tagjai megkezdték a lakosok ingóságainak leltárba vételét. Január 19-én szombat éjjel kezdődött el a tényleges kitelepítés, amikor Budaörs nyugati részének utcáiból kiindulva a rendőrség éjjeli álmukból zavarta fel a lakosokat, akiknek néhány órájuk volt arra, hogy összeszedjék holmijukat, mely nem lehetett több személyenként 50 kilónál.⁴⁰ A meglepetésből és ijedtségéből éppencsak felocsúdo embereket csomagjaikkal a községházára vitték, ahol újabb névjegyzéket készítettek, majd portájuk, házaik kulcsát kellett leadniuk. Ekkor már

³⁴ A rendőri erők Budaörsön való megjelenését – a kitelepítési akció kezdetét – több visszaemlékező eltérő időpontban jelölte meg, de január 13. látszik a legvalószínűbbnek. A rendőri egység számát néhányan 1500–2000 főre teszik. Lásd pl. Anton ROTH *Visszaemlékezése = Rögös utakon – Auf steinigen Wegen*, 65.

³⁵ PIL 274. f. 10. cs. 35. ó. e. Lásd TÓTH Ágnes: *Telepítések 1946 júniusáig*, www.mtaki.hu/docs/cdl/tothagnes61/04b.htm.

³⁶ „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát [...]” 12 330/1945. M.E. számú rendelet, Magyar Közlöny 1945. december 29. [Kiemelés tőlem – G. A.]

³⁷ *Uo.*

³⁸ *Uo.*

³⁹ Lásd HAUSER József: *Budaörsi krónika*, Zrínyi, Budapest, 1985, 168.

⁴⁰ A sajtóban 100 kg csomagérték meghatározása is előfordult, lásd pl. Szabad Szó 1946. január 17.

felállt az ún. mentesítő bizottság is, de csak nagyon kevesen kaptak felmentést a kitelepítés alól, hiszen egyrészt nem volt idő/mód szerezni esetleges mentességet igazoló papírt a KSH-tól, másrészt maga az eljárás gyorsasága és nem egy esetben szubjektív volta szinte lehetetlenné tett bármiféle ügyintézkést. A magyar nemzetiségű, de német anyanyelvű lakosok úgy menekülhettek meg, ha több tanú igazolta, hogy az adott személy korábban „nemzethű magatartást” tanúsított, de nyilván itt sem lehetett mindegy, hogy kik igazolták a magyarsághoz való hűségét.⁴¹ Ezzel együtt már Budaörsön volt példa arra, hogy valakit nemzetgazdasági szempontok miatt nem telepítettek ki – az illető – több némettel együtt – a Gázműveknél dolgozott, s azért maradhatott, mert komoly munkaerőhiány alakult volna ki, ha ennyi munkást elűznek.⁴² Arra is volt eset, hogy várandós anyáknak és ezáltal az adott családnak is megadták a mentességet, ugyanakkor házuktól megfosztották őket.⁴³ Egyértelmű tehát, hogy a jogszabály gyakorlati végrehajtása nem kis részben a helyi szervek hozzáállásától függött, valamint – mivel Budaörs az országos kitelepítés első helyszíne volt és a sajtó is megadta a németellenes hangot az akcióhoz – korántsem volt mentes a túlkapasoktól és erőszakoskodásoktól. Budaörs volt a kísérleti terep, s ezt az árat a település és német lakossága fizette meg: „Legnagyobb szegényfoltja a budaörsi kitelepülésnek a karhatalom viselkedése. A rendőrök fegyelmezetlenek, a borpincékben részegeskednek, éjjel őrhelyeiket elhagyják, s elmennek inni. Budaörs éjjel részeg rendőrök lövöldözésétől hangos [...] A karhatalom vezetői túriks ezt a züllött állapotot, sem erélyt, de még hajlandóságot sem mutatnak annak megváltoztatására. S ez az a pont, ahol a budaörsi helyzet nemzetközi botrányá válhat.”⁴⁴ A rablásokról a kiscgazda Kis Újság is beszámolt (február 15.): „Egy rendőrszólalj jelenléte nem volt képes megakadályozni, hogy a községnek majdnem minden borpincéjét és lakatlanná vált házát a világtáj minden oldaláról beszívargó fosztogatók fel ne törjék és ki ne rabolják.” A kitelepítési folyamat azonban csak 1946 februárjára ért olyan állapotba, amikor a települési állapotokat fel lehetett mérni – addigra azonban már Budaörs lakosságának döntő részét kitelepítették. Még január 19-én az első csoportot a községházáról a vasútállomásra terelték, ahol marhavagonokból álló vasúti kocsikba tették őket, és ugyanazon a napon elindították a csoportot Németország felé. Az első szerelvényt még további hat követte a dél-németországi Baden-Württemberg tartomány településeibe (Hockenheim–Mannheim, Neckarzimmern–Mosbach, Aalen–Heilbronn, Bad Mergentheim, Tauberbischofsheim, Öhringen–Künselsau, Karlsruhe). Az utolsó transzport február 5-én indult Budaörsről, ezen a vonaton már kitelepített törökbálinti németek is voltak. A januári első szerelvény utasai jártak a legmostohábban, hiszen őket éjnek idején verték fel álmukból, majd a szigorú előírások betartásával és a lehető leggyorsabban vitték a községházára és a vasútállomásra, a fűtetlen vagonokba.⁴⁵ A transzportok folyamatosan indul-

⁴¹ PÁRKÁNYI-POLLER: *I. m.*, 55; Illy Györgynét igazoló mentességi kérvény, 1946. január 28. (Szakály Máttyás és Havasi Ferenc tanítók és Párkányi Ferenc írta alá, Dr. Riedl Ferenc Helytörténeti Gyűjtemény, Budaörs).

⁴² Vö. RÓTH: *I. m.*, 65–66.

⁴³ Lásd RITTER József *Visszaemlékezése = Régi budaörsi családok – Alte budaörser Familien*, szerk. Steinhauser Klára, Budaörs Német Nemzetiségi Önkormányzata, Budaörs, 2004, 104.

⁴⁴ Péter Gábor jelentése az MKP vezetésének, 1946. február, PIL 274. f. 10. cs. 35. ő. e., idézi TÓTH: *I. m.*

⁴⁵ ÉBNER Györgyné *Visszaemlékezése, 1946. január = Rögös utakon – Auf steinigen Wegen*, 110.

tak Budaörsről, így a község két hét alatt szinte teljesen kiürült. A kitelepítettek elsősorban arra törekedtek, hogy családjaik szétszakadását elkerüljék és családtagjaikkal egy vagonba kerüljenek, ahová kb. 30–35 személy fért be. A vagonok sorszámozva voltak, ezt a számot a kitelepített személyek a község házában kapták meg.

A kitelepítésre szánt németek a megaláztatásoktól elcsigázva fegyelmezetten és megadóan vették tudomásul a tragédiát: „Január 20-án vasárnap mindenki elment a reggeli misére. A templom zsúfolásig megtelt. Mindenki megnyugodva készült az eseményekre; habár mindenki sírt vagy könnyezett a templomban, mindenki azzal nyugtatta meg magát, hogy Isten akaratának aláveti magát, nem szegül az ellen. Odahaza mindenki csomagolt, és várta a további eseményeket” – írta az egyik szemtanú.⁴⁶ Az egyéni mentesítéseken kívül nem tudunk olyan esetről, amikor testület vagy személyek kollektíven emelték volna fel szavukat a budaörsi kitelepítés ellen. A helyi katolikus egyházközség ugyanakkor kiemelkedő szerepet vállalt a kitelepítésre szánt németek nehéz sorsának enyhítésében: egyrészt az 1884 óta a községben élő, oktatással és szegénygondozással foglalkozó, Páli Szent Vincéről elnevezett irgalmas nővérek segítették a német lakosságot a nehézségek elviselésében, másrészt a község új plébánosa, Dr. Sík Zoltán január 27-én ajánlólevelet írt azon német papoknak, akiknek egyházközségébe a kitelepített budaörsiek érkezni fognak: „Az emberek felpakolják holmijukat, s indulnak lassan a vasútállomásra. Rettenetes látvány ez nekem: mintha végtelen temetési menet lenne [...] Mindent megpróbáltam, amit csak lehetett, hogy lelküket megnyugtassam, hogy súlyos keresztjük terhe alatt teljesen össze ne roppanjanak. Főtiszteendő Úrra vár a szép feladat, hogy lelkük nyitott sebét begyógyítsa, s őket az új életbe bevezesse.”⁴⁷ Emellett Nyíri Tamás budaörsi káplán az első kitelepítetteket kikísérte Németországba, hogy hazatérve hírt adhasson róluk a községnek.

Az állami szervek példát kívántak statuálni az első kitelepített településsel, így rendületlenül tovább folytatódott a németellenes cikkek írása, amelyekben már megjelentek a kitelepítés következményeivel kapcsolatos vélemények is, hangot adva a jövő iránti aggodalomnak: a Világ című lap 1946. február 2-i száma *Új honfoglalás Budaörsön* szalagcím alatt a településnek elsősorban munkásokkal és partizánokkal való mielőbbi betelepítését sürgette a folyamat felgyorsítása érdekében, a kisgazdákhöz közel álló Magyar Nemzet 1946. január 31-i száma pedig a fokozódó rablások ellen szólt, és a megműveletlen földterületek miatt szorgalmazta az új telepések érkezését, hiszen „ezek a jól megművelt és eddig jól termő vidékek a szükséges eszközök hiánya miatt katasztrofálisan visszaeshetnek, ami nemzedékek munkáját teheti tönkre”. A parasztpárti Szabad Szó január 31-én kritikus hangon jegyezte meg a kitelepítést intéző hatóságok és a bizottság rekvirálásait, kétszeres élelmezési fejadagjait. A cikkek jól kifejezték a kitelepítési akciók levezénylésének összehangolatlanságát, következményeinek áttekinthetlenségét, a pártok egymás közötti hangsúly- és szemléleti kérdésekben, valamint érdekeikben való megoszlását is.

Egy nappal azután, hogy az utolsó budaörsi németet szállító vasúti szerelvény is elhagyta Budaörsöt, a földművelésügyi miniszter tiltakozott Nagy Imre belügyminiszternél a ki-

⁴⁶ KOMJÁD-KONRÁD János *Visszaemlékezése, 1946. január = Rögös utakon – Auf steinigen Wegen*, 85.

⁴⁷ Dr. Sík Zoltán plébános menlevele, 1946. január 27., idézi KALÁSZ Márton: *Tizedelőcédulák = Rögös utakon – Auf steinigen Wegen*, 33.

telepítettek által hátrahagyott tenyészállatok elpusztítása miatt, amire azért kerülhetett sor, mert nem volt olyan személy, aki ellátta volna élelemmel a jószágokat, ezért ezt megelőzendő inkább leöldösték őket, és az új telepesek elfogyasztották. A miniszter kérte kollégáját, hogy gondoskodjék a visszahagyott állomány megőrzéséről.⁴⁸ A Népgondozó Hivatal körlevélben hívta fel a községi elöljáróságok figyelmét arra, hogy „minden nemű ingó-ságot, mely egy telepest nem illethet meg, a legrövidebb időn belül gyűjtse össze, és helyezze biztonságba, hogy ezeket a reászoruló telepesek között szétoszthassuk, vagy azokat a fennálló rendeletek értelmében szövetkezeti alapon hasznosíthassuk”.⁴⁹ A levél célja a mielőbbi rendezett állapotok elérése volt a településen, ahová sok esetben ellenőrizetlenül és koordinálatlanul érkeztek új telepesek Erdélyből, a Felvidékről, de a főváros pesti kerületeiből is, s egy részük fosztogatásra és önkéntes betelepülésre használta fel a helyzetet.⁵⁰ Debreczeni Endre budaörsi vezető jegyző már február 11-i levelében kért közmunkásokat Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjától a kitelepítés után hátramaradó ingóságok összegyűjtése és biztonságos tárolása érdekében.⁵¹

A kitelepítést követően a házak és a földek tulajdonjogi helyzete nagyrészt rendezetlen volt, a kisebbségben maradt németységnek továbbra sem lehetett biztosítéka arról, hogy véglegesen ithon maradhat. Jól jellemezte a helyzetet az FKGP 1946. március 26-i beadványa a megye főispánjához, melyben kérte a kitelepítés befejezésének kimondását, a község zaklatásának lezárását, a már kiadott mentesítési igazolások visszavonásának tilalmát, annak érdekében, hogy a termelés beindulhasson a településen.⁵² Az elkövetkező időszak legsúlyosabb problémáját – a tulajdonjogi helyzet tisztázatlanságán túl – a község állapotának rendezetlensége és a termelés szinte teljes leállása okozta, hiszen az addig gondozott szőlő- és barackültetvények parlagon heverték, s a község szinte a teljes kifosztottság állapotában volt.

1947 tavaszától a német lakosok újabb kitelepítésére került sor, elsősorban azért, mert a Csehszlovákiából elmenekült illetve kitelepített magyar családok elhelyezése mind súlyosabb gondot okozott a magyar kormányoknak. Figyelemre méltó, hogy a magyarországi németek ezen újabb kitelepítése mindenekelőtt a vagyonosabb rétegeket célozta meg, s levezésnyelése kifejezetten rabló jellegű volt. Budaörsi visszaemlékezések szerint csak a vagonok csekély száma akadályozta meg a kitelepítőket abban, hogy még több személyt űzzenek el a községből.⁵³

1947. augusztus 23-án mintegy 80 német családot, kb. 357 főt telepítettek ki Budaörsről, köztük olyan személyeket, akik mentesítést élveztek, illetve 1941-ben magyar

⁴⁸ A földművelésügyi miniszter levele a belügyminiszterhez, 1946. február 6., MOL Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai, 27163/1946., lásd TÓTH: *I. m.*

⁴⁹ A Népgondozó Hivatal levele a Községi Elöljáróságnak, Földigénylő és Termelési Bizottságnak, 1946. február 14., PML V-1017-Db-1d-42.459/1946. A körlevél a 70010/1946. sz. belügyminiszteri rendeletre hivatkozik, mely szerint minden német ingatlan és ingó vagyon az állam tulajdonát képezi, mely felett a Népgondozó Hivatal rendelkezik.

⁵⁰ Vö. KOMJÁD-KONRÁD: *I. m.*, 86–87.

⁵¹ A községi jegyző levele Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjához, 1946. február 11., PML Főispáni iratok, 338/1946, lásd HAUSER: *I. m.*, 171.

⁵² A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt beadványa Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjához, 1946. március 26., PML Főispáni iratok, 881/1946; lásd HAUSER: *I. m.*, 172.

⁵³ Lásd ÉBNER Györgyné *Visszaemlékezései, 1947. augusztus = Rögös utakon – Aufsteinigem Wegen*, 131.

nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallották magukat. Közéjük tartozott Budaörs egykori bírója, Ébner György és családja is; a községi vezető felesége drámai leírásban emlékezett vissza az eseményekre: „Ismét megjelentek a partizánok, kocsikkal, felrakták a még itt maradt gabonát, lisztet, a tartalékot a zsákokba, a mezőgazdasági eszközöket, a hordókat a pincéből kocsira rakták, mások a szénát és a zabot fogták és vitték, ránk sem tekintettek, ezt végig kellett néznünk. Annyira mohók voltak, hogy azt sem várták meg, amíg kint vagyunk. Egy partizán átnézte a jegyzéket, megszámlolt minket. Ekkor kiderült, hogy egy fővel többen vagyunk, és az öreg nagymamánk neve hiányzik. A rendőr és a partizán nem akarták megengedni, hogy velünk jöjjön. Akkor ebben a nagy bajban az uramnak még azért is fáradoznia kellett, hogy öreg, 78 éves síró anyja ne maradjon egyedül Magyarországon.”⁵⁴ Az egy-két nap alatt lezajló kitelepítési akció kárvallottjait a budafoki vasútállomásra vitték, onnan vagonokban szállították őket Németország keleti övezetébe, a szovjet zónában található thüringiai Hoyerswerdába.⁵⁵

Az 1947-et követő évek a budaörsi német közösség marginalizálódásának időszakát jelentették. Jó példa erre a közvetlenül a második kitelepítés után, 1947 októberében megszületett 12 200/1947. számú kormányrendelet, amely az 1941. évi népszámlálás alapján a német anyanyelvű, de magyar nemzetiségű polgárokat ugyan már nem említette a kitelepítésre ítélték között, de az összeköltöztetés és a részleges vagyonelkobzás továbbra is érintette őket.⁵⁶ Budaörsön is számos olyan eset fordult elő, amikor a mentességgel rendelkező, de a zsigereiben megfélemlített és jogaiban erősen korlátozott németiséget újabb vagyoni szankciókkal és ingóságainak fokozott állami igénybevételével sújtották.⁵⁷

Az 1946/47-es budaörsi kitelepítések – amelyek kb. 7000–8500 fő Németországba való elűzetését idézték elő – alapvetően egy földműveléssel és gyümölcsstermesztéssel, valamint kisiparossággal foglalkozó, német identitásában erős, de szülőföldjéhez való hűségében megkérdőjelezhetetlen gazdatársadalom szétverését jelentették.⁵⁸ Az események tragikumát fokozza, hogy Budaörs volt az első település, ahol a kitelepítést megkezdték, így a község nemcsak az elűzetés eltervezett folyamatának kísérleti helye lett, hanem az események alakulása a megtorló intézkedések bármiféle későbbi korrigálását/jóvátételét is lehetetlenné tette, véget vetve ez által egy helyi közösségi kultúra virágzó életének.

⁵⁴ *Uo.*, 128–129.

⁵⁵ A második budaörsi kitelepítés és megelőző időszakának pontos története és körülményeinek feltárása egy külön tanulmány tárgyát is képezhetné, forrásanyagának kutatása jelenleg is folyamatban van.

⁵⁶ 12 200/1947. sz. kormányrendelet, Magyar Közlöny 1947. október 28.

⁵⁷ A kitelepítés alól mentesítést kapott Eberhardt Jánosné esete jól példázza az 1946/47 utáni budaörsi állapotokat: 1948 januárjában házingatlanát – telepítés céljára – az állam teljes egészében igénybe vette, ezért Pilisszentkereszten jelöltek ki lakhelyet számára, majd egy évvel később névjegyzékre felvett ingóságait is lefoglalták, és bérlőt tettek korábban lefoglalt házába. (Örökösének személyes, eredeti dokumentumokkal alátámasztott közlése alapján.)

⁵⁸ A névjegyzék 8359 főt jelöl meg budaörsi kitelepítettként, lásd CZIBULKA: *I. m.*, 317. Több visszaemlékező 6000 illetve 9000 fős létszámról számol be, azonban mindkettő túlzó véglételnek tűnik.